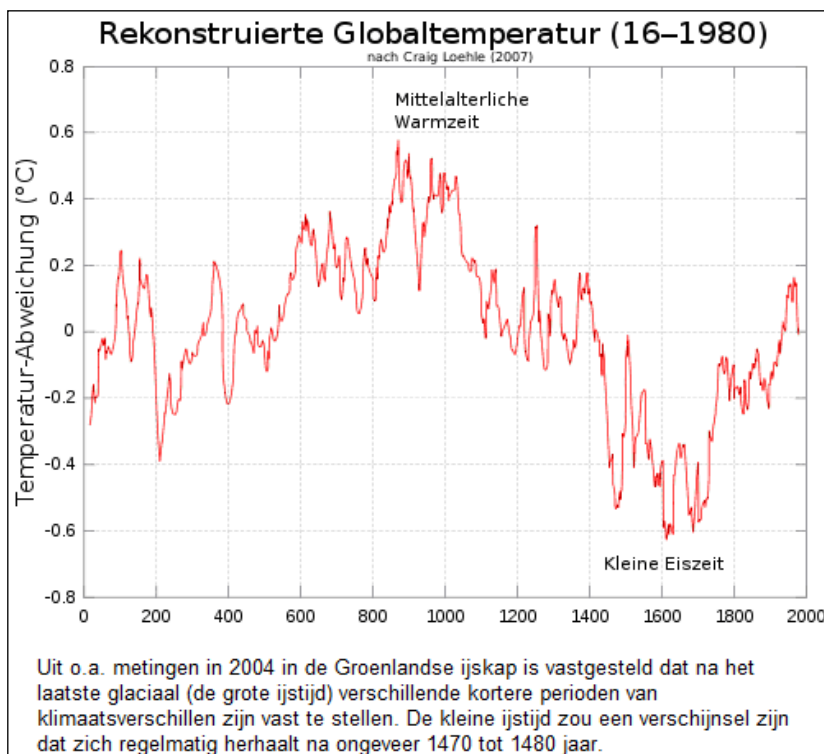

Hekserij

Het is een misvatting hekserij vooral in de Europese Middeleeuwen te plaatsen. Niet dat er toen geen heksen waren en dat er geen heksenvervolging was maar wel was dat in vergelijking tot de periode daarna verwaarloosbaar. Het hoogtepunt van de heksenjacht viel in de periode 1560-1680, dus voor een groot deel in de veel geprezen Renaissance en de vroeg moderne tijd, na de Middeleeuwen dus.

Omstandigheden voor ontstaan van heksenjacht

Er bestaan duidelijke verklaringen voor het ontstaan van de heksenjacht. Vanaf 1000 tot 1300 was er in Europa een aangenaam warm weer, zo groeiden bijvoorbeeld

druiven tot aan de Oostzee, was Groenland zo goed als ijsvrij en kon door de Vikingen worden gekoloniseerd. Dit veranderde. Na 1300 werd het kouder, veel regen, storm, veel ijs ook laat in het seizoen, sneeuw, gletsjers werden langer, en ijsbergen verschenen meer zuidelijk. Deze periode wordt de Kleine IJstijd genoemd. Alleen de begindatum is omstreden, begin 14^e eeuw of toch wat later ongeveer 1550, toen zette de koude zich in de hele wereld door en

duurde tot midden 19^e eeuw. Wat ook de juiste datum van begin van de Kleine IJstijd zou mogen zijn, de koude begon in Europa rond 1300 met vlak daarop volgend de pest, de Zwarte Dood. Na een goed leven voor 1300 kwam nu de kommer en kwel, vele mislukte oogsten achterelkaar, overstromingen, hongersnoden, en alle daarbij behorende ziekten. Naast deze hongersnoden kwam in de 14^e eeuw ook nog eens de Zwarte Dood, die in sommige regio's meer dan een derde van de bevolking wegvaagde. Kortom een periode van ellende, onzekerheid maar ook van oorlog. Wie had schuld hieraan? Heksen, zeer zondige mensen, zondige maatschappij of Joden?

De reacties en oplossingen voor de nieuw ontstane situatie waren even divers als de vermeende oorzaken. Heksen kregen vaak de schuld voor mislukte oogsten en dus voor het slechte weer, de Joden voor de Zwarte dood en het zondige leven werd verantwoordelijk gesteld voor beide. Immers het was Gods straf. Dit laatste leidde tot het zoeken van de juiste levenswijze en een nieuwere interpretatie van de Bijbel. Er ontstonden fundamentalistische vormen van religie, zoals flagellanten, zij die zichzelf met zweepen besloegen, ook ontstonden er nieuwe vormen van lekenvroomheid. De wat meer gematigde varianten van de herinterpretaties van religie zullen later terug keren in de reformatie.

hekserij

Hoe werden heksen zondebokken, die schuld hadden aan de verslechterende weersomstandigheden. Magiërs, tovenaars en kruidenvrouwen bestonden al in de vroege middeleeuwen. Elk dorp had wel zo iemand. Magiërs konden op bovennatuurlijke wijze ingrijpen in het dagelijkse leven. Witte Magiërs genazen ziekten of vonden gestolen goederen terug. Zij werden nauwelijks vervolgd. Daarnaast waren er de Zwarte Magiërs, zij zouden mensen en dieren ziek maken of laten sterven, misoogsten veroorzaken of handelingen laten mislukken, zoals de boterbereiding. Men sprak van maleficiën, letterlijk kwade of boze daden. Deze maleficiën konden zij onder andere doen door aanraking, het uitspreken of opschrijven van een vervloeking, door poppen te maken van hun slachtoffer en daar pinnen in te steken of door alleen maar ergens naar te kijken, het boze oog. Verder zouden ze drankjes brouwen om mensen onvruchtbaar te maken, om liefde aan te wakkeren of juist te laten bekoelen.

Tot 1300 waren er geen heksenprocessen want Zwarte Magie werd in de dorpen bestraft door de burgerwacht of middels een wraakactie. Tussen 1325-1330 vonden er wel een aantal politieke showprocessen plaats, waarin vorsten hun tegenstanders ervan beschuldigden met hulp van de duivel samenzweringen tegen hen te smeden. Dit leek al enigszins op de latere heksenprocessen. Tussen 1330 en 1375 zijn slechts 25 heksenprocessen in stukken bewaard gebleven. Dit was gedurende de eerste golf van de Zwarte Dood (1337-1351). Heksen werden toen alleen van maleficiën beschuldigd en als zodanig bestraft. Een moord gepleegd middels toverij werd hetzelfde bestraft als moord gepleegd met een bijl. Mannen en vrouwen van elke rang of stand konden hiervan beschuldigd worden. Tussen 1300-1400 was 50-60% van de heksen vrouw. Tussen 1430-1500 waren er 300 bewezen heksenprocessen in heel Europa en was 60-70% van de heksen een vrouw. Dus een toename van het vrouwelijke aandeel daarin.

Na 1375 kwam er verandering in de heksenprocessen, toen begon vooral de Dominicaanse inquisitie zich met de heksenvervolging te bemoeien. Geleerden (theologen, filosofen en rechters) geloofden niet, dat Zwarte Magie en maleficiën mogelijk waren zonder hulp van de duivel. Zij beschuldigden heksen ervan, dat zij een pact met de duivel hadden gesloten. Heksen zouden de duivel aanbidden en in ruil daarvoor grote krachten krijgen om kwaad te verrichten. Het probleem met heksen was, dat zij het praktiseerden in het geniep zonder een spoor van hun daden achter te laten. Martelingen speelden daardoor een centrale rol in de oordelen.

Rond 1400 was er sprake van ketterse duivelsvereringen, van abortussen (door kruidendrank) en het vermoorden van baby's om magische dranken te maken. Hekserij werd niet eenvoudig weg aan magie gekoppeld maar werd verbonden aan satanische sekten als vreselijke gebeurtenissen niet aan Joden toegeschreven konden worden. Deze nieuwe typering kwam vooral op in die regio waar men begonnen was aan de anti-joodse pogroms gedurende de Grote Hongersnood en de daarop volgende pest gedurende de eerste helft van de 14^e eeuw. In feite werden Joodse begrippen geplakt op heksen: heksensabbat (sabbat, de joodse vrije dag), of elders (Zwitserland, Dauphine en West Zwitserland) heksensynagoge. Heksen werden in toenemende mate direct beschuldigd van het slechte weer, onvruchtbare grond en onvruchtbare vrouwen en dieren, mislukte oogsten en evenzo voor niet-natuurlijke ziekten die ontstonden gedurende het begin van de crises. Uiteindelijk werden zij verantwoordelijk gehouden voor de onvruchtbaarheid van mens, land en dier.

Het heksenonderzoek laat zien, dat het aantal heksenvervolgingen parallel loopt met de langdurige koude periode. Zo was gedurende de periode 1520-1560 geen heksenvervolging, het was toen relatief warm en er was weinig hongersnood. Veelal wordt gewezen op Luther, Calvijn en Zwingli. Hun reformatorische religies zouden een dempende invloed op de heksenvervolging hebben gehad. Echter het ongemakkelijke feit blijft, dat diezelfde Luther, Calvijn en Zwingli heksenvervolging bepleitten.

Kritiek op heksenvervolging

Al snel ontstond er commentaar op de heksenvervolging, eveneens vanuit de geleerden hoek. Gedurende de 15^e eeuw waren heksenrechtbanken niet overal geaccepteerd. Zij, die bepleitten heksen te vervolgen, hadden te doen met sterke weerstand zoals onder andere de auteur van *Malleus Maleficarum* (letterlijk: Hamer van de boosdoeners), kortom de Heksenhamer, de inquisiteur Heinrich Kramer, bemerkte. De Heksenhamer verscheen in 1485-86 voor het eerst en kenden een grote en snelle verspreiding door de net ontwikkelde boekdrukkunst (1450). Weer terug naar Kramer, hij werd uit Tirol verbannen wegens illegale methoden. In Noord Italië, na heksenvervolgingen in het diocees Como ontstond een heftig debat waarbij de Fransicanen en wetsexperts zich tegen de onwettige praktijken van de heksenvervolgers richtten.

afbeelding uit de heksenhamer

Een uitgewerkte argumentatie tegen het bestaan van heksen kwam van twee dekens uit Wurttemberg. Zij stelden, dat niet heksen maar uitsluitend God verantwoordelijk was voor het klimaat, hetgeen ook door sommige reformatoren gesteld werd. Een van deze dekens, Johann Weyer, ging een stap verder. In zijn werk, verschenen in 1563, concludeerde hij, dat de misdaad van hekserij domweg niet bestond en dat het een duivelse illusie is.

Malleus maleficarum, Lyon, 1519, De heksenhamer

Toen de grote golf van de heksenexecuties in de jaren 60 van de 16^e eeuw begonnen was, waren de belangrijkste argumenten tegen het tot zondebok verklaren van mensen in feite al geponeerd. De relatief lage aantallen heksenvervolgingen in vele steden en goed bestuurde staten laat zien dat deze argumentaties geaccepteerd werden. Met als gevolg dat goed geleide staten met intacte instituties zoals Engeland, Frankrijk, Holland, Beieren, Brandenburg, Oostenrijk en Saxon niet toestonden, dat er grootschalige heksenvervolgingen plaatsvonden. Er was daar altijd wel een bestuurlijk lichaam, zoals kerk, provinciale of stedelijke magistratuur, universiteiten, adel, koninklijk hof, grote

kloosters en religieuze orden, dat de vervolging blokkeerde. De aanzet tot

heksenvervolging kwam niet van de overheid maar van onderop, zwakke instituties bezweken onder de druk. Uiteindelijk kunnen we vaststellen, dat heksenvervolgingen daar plaatsvonden, waar zwakke overheidsinstituties bestonden in combinatie met oogst- of veevernietiging veroorzaakt door het weer die hongersnoden tot gevolg hadden. Met name de arme en minder ontwikkelde delen van Europa kenden de meeste heksenvervolgingen. Ongeveer 25.000 beschuldigen van hekserij waren in Duitsland gedurende de periode van 1500 tot 1782 verbrand. Dat land was goed voor de dood van rond de 40% van de 60.000 van hekserij beschuldigen. In Zuid Europa kwam dat nauwelijks voor wat toegeschreven kan worden aan het mildere klimaat aldaar.

Heksenvervolging na 1560

De heksenvervolgingen herbegonnen na de desastreuze afkoeling in 1561, de zomerstormen van 1562 en daaropvolgende misoogsten en epidemieën. Dit hield aan tot 1670. De debatten over de juistheid van heksenvervolging herstartten. De man die dit aanzwengelde

was de Lutheraans predikant Thomas Naogeorgus (1508-63) te Duitsland. Hij beschuldigde heksen ervan slecht weer, misoogsten en epidemieën te veroorzaken. Zijn preken verschenen al snel in druk en werden verspreid. Er ontstond hier een sterke binding tussen de barre jaren van de Kleine IJstijd en heksenjacht. In de begin jaren 60 van de 16^e eeuw en gedurende de hongercrisis van de jaren 70

Heksenverbranding te Dernburg, 1555

en 80 ontstonden er pogroms in verscheidene gebieden. De boeren eisten het land op te schonen van het kwaad en het opruimen van de kwaaddoeners: de heksen, zij veroorzaakten het slechte weer. Zowel in de protestantse als katholieke gebieden, maar dan wel in de achtergebleven gebieden werden de verwachtingen aan een betere toekomst verbonden aan de heksenverbranding. Want als dat plaatsgevonden had dan zullen gewassen groeien, wijn snel verbeteren en zullen kinderen en vee niet langer getroffen worden door mysterieuze ziekten. Zeker tot de jaren 20 van de 17e eeuw werden in de regio Wurtemberg, Mainz en Bamberg 4000 mensen wegens de misdaad "ijs te veroorzaken" verbrand. De Trierse kroniek, geschreven door Johann Linden, beschreef de dramatische toestand:

"na jaren van mislukte graanoogsten ten tijden van prinsbisschop Johann VII Schöenberg (regerend 1581-99) waren slechts twee van de 17 oogstjaren goed, het hele land stond op om hen (heksen) te verdelgen. Toen de zon ten slotte weer scheen en de natuur het kennelijk weer normaal deed, dachten velen dat het kwam door de heksvervolgingen."

De koude jaren kwamen terug. De top werd bereikt in Frankenland en Rijnland. Na de strenge vorst van eind mei bevroor het fruit, de wijnoogst was verloren. Duizenden

mensen werden toen als heks verbrand in Bamberg, Wurzburg en Aschaffenburg. Het ging niet alleen om vrouwen van lagere klasse, maar ook stadsraadsheren en hun families, zittende burgemeesters en af en toe iemand van adel of een theoloog. Dit was mogelijk door de strafwet opzij te zetten met het argument, dat het om exceptionele misdaden ging waardoor exceptionele maatregelen gerechtvaardigd waren. Arrestaties, marteling en veroordeling zonder voldoende bewijs waren aan de orde van de dag in gebieden met slecht functionerende instituties. In kleine Duitse staten, zoals de prinsbisschopsdommen, die vaak belangrijke steden misten, of waar geen functionerend parlement was of een sterke macht was, kon dat gebeuren. Zo greep de keizer in Bamberg in nadat een paar tot heksveroordeelden wisten te ontsnappen. Daar werden tussen 1626 en 1629 100 heksen jaarlijks geëxecuteerd.

Heksen bleven beschuldigd worden van slecht weer, onvruchtbare grond, onvruchtbare vrouwen en dieren, mislukte oogsten en voor niet-natuurlijke ziekten.

Heksen, van Hans Baldung, 1511, houtsnede

vergiftigden zij wijn en dieren, dus koeien gaven te weinig melk, de plotselinge dood van kinderen, late vorst, hagelstormen in de zomer en aanhoudende regen. Kortom de zoektocht naar schuldigen breidde zich uit om oplossingen te vinden voor de rampen van de periode.

Dit alles werd gekoppeld aan pacts met de duivel, coïtus met de duivel, vliegen door de lucht en de capaciteit zich in dieren te veranderen. Ook de Witte Magiërs kregen het te verduren, zij beheersten immers krachten die door de bevolking toegekend werden aan feeën, dus door goede krachten. Zij konden binnenglippen in huizen via spleten en gaten in de vloer of sleutelgaten. Zij kwamen in de kelder om de wijnvaten tot op de bodem leeg te drinken zonder dat iemand de wijn miste. Zij konden dieren verzwelgen zonder dat er dieren vermist werden, zij konden mensen verliefd op elkaar laten worden en kunnen zaken terugvinden of herstellen op zo'n wijze dat niemand het verschil zou kunnen bespeuren. Echter ook deze magiërs werden in de loop van de tijd van bedrog of erger beticht. Zij deden dat alles in samenwerking met het Kwaad en waren met hem in den vleze verbonden. Het was hun eerste taak onheil aan te richten. In werkelijkheid, aldus de Christelijke interpretatie,